

„Inteligencja, osobowość i twórczość dziecka zdolnego”

Uczniów wybitnie uzdolnionych nie jest dużo. Tym bardziej trzeba ich zauważyć, poznać i pomóc im, zająć się nimi, stworzyć im sprzyjające warunki, podłoże do optymalnego wzrostu. Poznawanie osoby ludzkiej to proces. Obejmuje zarówno obserwację, przeprowadzone rozmowy, wywiady, analizę jego działalności wytwórczej, badanie za pomocą różnych testów. Poznawać trzeba osobowość ucznia, jego potrzeby, pragnienia, możliwości, uzdolnienia, talenty, cechy charakteru, temperament. Trzeba zainteresować się jego sytuacją rodzinną, środowiskową, wychowawczą, miejscem oraz warunkami nauki i życia codziennego.

W języku potocznym słowa „zdolne” i „utalentowane” używane są zamiennie.

Na określenie i rozumienie pojęcia „dziecko zdolne” mają wpływ dwie oceny: społeczna i psychologiczna, które niestety są rozbieżne (E.Supryn, 1995r.).

W rozumieniu społecznym, a także potocznym i szkolnym dziecko zdolne to takie, które dobrze się uczy, ma wzorowe zachowanie, jest grzeczne. Badania wykazują, że szkoła typuje dzieci zdolne wg pewnych schematów, niekiedy pomijając czynnik intelektualny. Jest zdolny, bo dobrze się uczy, jest prawdomówny, nie ma dziwacznych pomysłów, nie zadaje trudnych pytań, schludnie wygląda, dobrze zachowuje się w szkole i poza nią.

W ujęciu psychologicznym „uczeń zdolny to taki, który ma wysoki iloraz inteligencji, duże osiągnięcia, wysoki poziom twórczy, to znaczy, że charakteryzuje go niepokój poznawczy, umie oderwać się od utartych schematów, potrafi znaleźć się w nowej sytuacji, ma pomysły nowych rozwiązań starych problemów, nie boi się nowych rzeczy” (M.Partyka, 1999r.).

Istnieje wiele różnorodnych definicji zdolności. Na gruncie polskiej psychologii najogólniej określa się zdolność *jako indywidualną właściwość psychiczną, różniącą jednego człowieka od drugiego, jako łatwość odbierania i przetwarzania informacji o otaczającym świecie* (W.Szewczuk, 1975r.). Zdolności wiążą się z całokształtem życia psychicznego, z motywacją osobowościową, z procesami poznawczymi i inteligencją. Utożsamiane są również z działaniem, co oznacza, że istnieją tam, gdzie stopień sprawności wykonania działania jest wyższy od średniego. Powstało wiele modelowych koncepcji i teorii podejmujących próbę wyjaśnienia fenomenu zdolności oraz określenia dodatnich i ujemnych czynników wpływających na ich rozwój.

Obecnie najbardziej popularna jest definicja Marlanda, która mówi: „zdolne i utalentowane są dzieci i młodzież przejawiające w przedszkolu, szkole podstawowej, lub średniej jawne lub potencjalne zdolności, stanowiące dowód wysokiej klasy możliwości intelektualnych, twórczych, organizatorskich, naukowych czy artystycznych”.

Poznawanie dzieci uzdolnionych.

Już w okresie przedszkolnym można zauważyć u dzieci specyficzne uzdolnienia. Zauważają je rodzice, jeśli się tylko dzieckiem interesują, zauważać je też powinni nauczyciele.

Dokonyuje się to na drodze poznawania dziecka. Talent ucznia powinien zostać zauważony jak najwcześniej i wspierany systematycznie ze strony nauczyciela.

Człowiek posiada różne rodzaje zdolności.

Najbardziej podstawowe to zdolności naturalne. Są one uzależnione od czynników genetycznych. Posiadamy również zdolności nazywane „rzeczywistymi”, które nabywamy w procesie uczenia się. Tworzą się one jakby wtórnie, a ich podłożem są te pierwotne naturalne zdolności.

Inny podział zdolności uwzględnia zdolności ogólne, związane z generalną zdolnością rozwiązywania problemów, zadań, generalnym sposobem nabywania i przetwarzania informacji. Ogólne zdolności związane są z procesem abstrahowania oraz ze sposobem pracy naszego umysłu. Zdolności ogólne rozumiane są jako takie parametry pracy całego mózgu, które wywierają wpływ na wszystkie czynności poznawcze. Wchodzi tutaj w grę tempo aktywności umysłowej, wyznaczone przez indywidualne właściwości fizjologiczne mózgu, ogólna sprawność reprodukcji zapamiętanego materiału, wreszcie ogólna sprawność kojarzenia. Drugim typem zdolności są zdolności specjalne, szczegółowe, kierunkowe, dotyczą konkretnej dziedziny. Ujawniają się w zadaniach wymagających sprawności spostrzegania wzrokowego, słuchowego, węchowego itp., a także sprawności motoryczne.

Talent, którym cechują się uczniowie zdolni, jest rezultatem nakładania się kilku różnych elementów: zdolności ogólnych i szczegółowych, wewnętrznych czynników pozaintelektualnych, warunków środowiskowych oraz elementów losowych.

Charakterystyka ucznia zdolnego.

Najnowsze badania pedagogiczne i psychologiczne dowodzą, że każdy uczeń jest zdolny. Nie należy jednak mylić ucznia zdolnego z uczniem wybitnie zdolnym. Uczeń wybitny potrafi szybciej niż pozostali uczniowie selekcjonować informacje. Ma większą łatwość w ich zapamiętywaniu i sprawność w rozwiązywaniu problemów. Uczniowie wybitnie utalentowani posiadają z reguły wiele zainteresowań, są ciekawi świata i dociekliwi. Ich uwaga jest podzielna. Są to jednostki bardzo indywidualizowane, samodzielne, niezależne, krytyczne wobec siebie i otaczającego świata. Mogą osiągnąć bardzo dużo i często im się to udaje. Przewyższają swoich rówieśników pod względem poziomu zdolności, poziomu pracy, wyprzedzają ich w tempie pracy i rozwiązywania zadań. Dzieci utalentowane przejawiają posiadanie rozbudowanej wyobraźni, wybujałej fantazji. Szybkość ich uczenia się jest wspomagana przez umiejętność wykorzystywania dotychczasowych zasobów, już przetworzonych informacji. Są to dzieci twórcze i oryginalne w swoim myśleniu. Uczniowie wybitnie utalentowani łatwo skupiają uwagę, potrafią się mocno skoncentrować na tym, co ich prawdziwie interesuje. Są wytrwali, posiadają takie cechy charakteru i temperamentu, które ułatwiają to wytrwałe dążenie do celu, do zamierzonego osiągnięcia. Często jednak potrzebują pomocy w zbudowaniu i podtrzymywaniu silnej motywacji. Nie wszystkie dzieci wyjątkowo uzdolnione aktualizują swój potencjał. Nie wszystkie zdobywają dobre stopnie w szkole. Brak zauważenia takich dzieci, brak odpowiedniego do nich podejścia, powoduje, że borykają się z trudnościami adaptacyjnymi do warunków szkolnych. Nie potrafią nawiązać właściwych relacji z rówieśnikami, przez co obniża się ich poczucie własnej wartości, zaczynają popadać w dwie skrajności: albo uciekają w naukę i izolują się zupełnie od grupy, stając się przy tym udowodnionymi pozostałym uczniom, że są najlepsi, lub też starają się za wszelką cenę upodobnić do ogółu dzieci, zaprzestając podejmowania wysiłków

naukowych. Rezultat jest taki, że nie urzeczywistniają posiadanych możliwości, zaprzepaszczonego zostaje ich wybitny talent.

Sfera intelektualna

- Dziecko uzdolnione zadaje mnóstwo pytań, przy czym cechą charakterystyczną tych pytań jest ich jakość (pytania "abstrakcyjne" pojawiają się bardzo wcześnie, np. u 2-latka na poziomie 4-latka, a u 8-latka na poziomie 15-latka).
- Potrafi być zawzięte w pogoni za wiedzą i szybciej niż rówieśnicy wychwytuje to, "co istotne", a interesuje się raczej tym, co niezwykle i niekonwencjonalne. Gdy ma do wyboru odpoczynek na podwórku czy lekturę interesującej książki, bez wahania wybierze książkę, gdyż w czysto intelektualnych dążeniach znajduje zarówno przyjemność, jak i wyzwanie.
- Dziecko uzdolnione zagłębia się w szczególnie interesujące go zagadnienia tak szybko, że wręcz nie wiadomo, kiedy opanowuje terminologię danej dziedziny i zaczyna się nią w sposób efektywny posługiwać.
- W podjętej pracy wykazuje taką koncentrację na zadaniu i ciekawość, że zapomina o innych "rzeczach", np. o jedzeniu czy przerwie.
- Zwykle też wcześniej (przed 2 r. ż.) zaczyna mówić i posługiwać się całymi zdaniem oraz wyszukany słownictwem.
- Wcześniej niż rówieśnicy zaczyna jednocześnie czytać ze zrozumieniem oraz pisać. Dziecko uzdolnione uczy się chętnie, szybko i efektywnie, ale woli pracować samodzielnie, według własnego planu.
- Poza tym szybko się nudzi, jeśli musi uczyć się "czegoś" długo, a szczególnie szybko się nudzi przy powtarzaniu dobrze opanowanego materiału.
- Warto uzmysłwić sobie, że wykonanie kolejnych dwudziestu ćwiczeń na pisemne dzielenie, dlatego że jest w tym dzieleniu dobre, dziecko uzdolnione będzie traktowało jako karę za swoje zdolności.
- Natomiast chętnie rozwiąże trudne zadanie z treścią, w którym będzie mogło zastosować swoje tak doskonale opanowane umiejętności. Oczywiście, największe zainteresowanie wzbudza u dziecka materiał nowy.
- Swoistą cechą dziecka uzdolnionego jest ciągle niezadowolony ze swoich osiągnięć, ogromna ambicja, perfekcjonizm, ale też zajmowanie się jednocześnie dwoma rzeczami naraz, co (paradoksalnie) nie wpływa na obniżenie poziomu jego koncentracji na zadaniach i efektywności ich wykonania. Nauczyciele mogą zauważyć, że takie dziecko notorycznie nie uważa i kręci się w czasie lekcji- czyli nudzi się ale nie mogą zapominać, że pomimo to doskonale śledzi przebieg lekcji.

Osobowość

- Dziecko uzdolnione wykazuje głęboką wrażliwość na cudze i własne uczucia, niesprawiedliwość i nieszczęścia oraz dużo czasu spędza na marzeniach (posiada wyobraźniowego przyjaciela, z którym rozmawia), co może być błędnie interpretowane jako nieobecność myślową i niepokojące rozmowy z samym sobą.
- Jest bardzo wrażliwe na krytykę, nie przyjmuje uwag (nawet uzasadnionych), ma silną potrzebę osiągnięć i jest żądne pochwał, a przy tym nie umie (na początku) radzić sobie z niepowodzeniem. Są też dzieci, które mogą być całkowicie samowystarczalne i niezależne – stąd nie przejmują się tym, co inni o nich sądzą. Jednak pod adresem również takich dzieci jakakolwiek krytyka powinna być przemyślana i konstruktywna.
- Dziecko uzdolnione ma niezwykle poczucie humoru - tak zwane subtelne wyczucie ironii i lekki "czarny" humor.

Z różnorodnych koncepcji wynika, że na rozwój uzdolnień dziecka mają wpływ zarówno czynniki wrodzone, jak i nabyte, a najistotniejszymi z nich są (I.Tokarska, 1997r.):

I. Predyspozycje wrodzone i dziedziczne:

- 1) Informacja genetyczna, zawarta w kwasach nukleinowych organizmu,
- 2) Doświadczenia z okresu ciąży matki – sygnały głosowe i mechaniczne, odbierane przez korę mózgową płodu. (Nerwice i stresy przeżywane przez matkę w tym okresie mają duży wpływ na psychikę dziecka).

II. Czynniki nabyte, środowiskowe:

- 1) Wpływy nieuświadomione : zdrowe odżywianie, atmosfera domu dająca poczucie bezpieczeństwa, różnorodne bodźce stymulujące, wrażenia i doświadczenia.
- 2) Wpływy świadome:
 - ✓ Akceptacja dziecka w domu rodzinnym, zaspokajanie jego potrzeb emocjonalnych i uczenie bycia z ludźmi, korygowanie egoizmu, agresji. Wsparcie psychiczne w chwilach niepowodzeń, uczenie relaksu.
 - ✓ Wspomaganie przez rodziców rozwoju umysłowego i zainteresowań dziecka, poświęcanie czasu na rozmowy (od pierwszych lat życia), wspólne zabawy, spacer, hobby, rozmowy o książkach, filmach itp., szukanie odpowiedniej literatury. Dostrzeganie prac i po-mysłów dziecka, wyrażanie akceptacji bądź konstruktywnej krytyki, zachęcanie do twórczej pracy. Wpływ ma bogaty księgozbiór, dobra jakość sprzętu domowego, wyższy status ekonomiczno-społeczny, zawód rodziców (szczególnie pozycja ojca).
 - ✓ Korzystna, stymulująca rozwój intelektu i zainteresowań atmosfera w szkole. Otoczenie ucznia zdolnego mądrą opieką pedagogiczną.

Doświadczenia wieku niemowlęcego w wielkim stopniu decydują o rozwoju intelektualnym człowieka. „Jeśli nie jesteś głaskany - twój rdzeń kręgowy usycha” - podsumował wyniki dotychczasowych badań nad znaczeniem dotyku dla rozwoju człowieka jeden z psychiatrów amerykańskich. Dotyk wpływa nie tylko na biochemię mózgu, ale również na odporność układu immunologicznego. Powszechnie wiadomo, że niemowlęta pozbawione fizycznej bliskości matki rozwijają się gorzej i częściej chorują.

A sam fakt przyjścia na świat? Kiedy dziecko przechodzi przez kanał rodny to najlepszy (bo stworzony przez naturę) masaż całego ciała. Dotyk, głaskanie, masowanie dziecka po urodzeniu to wręcz obowiązek.

Mózg ma ogromne możliwości rozwoju, ale także ograniczenia- limity czasu na zdobywanie określonych umiejętności. Tak jakby natura otwierała pewne „okna możliwości” tylko na pewien czas. Kto z nich we właściwym momencie nie skorzysta, nigdy już nie nadrobi strat. Za odkrycie jednego z takich okien T.Wiesel i D.Hubel dostali Nagrodę Nobla. Z ich eksperymentów wynikało, że zdolność wzrokowego postrzegania świata nabywa się w określonym czasie. Dziecko, którego oczy zasłania katarakta, nigdy nie nauczy się widzieć, jeśli tę kataraktę usunie się po skończeniu przez nie dwóch lat. Takie „limity czasu” dotyczą również nauki języka obcego, rozwijania zdolności matematycznych, muzycznych czy możliwości odczuwania emocji. I tak na przykład „złoty wiek”, dla rozwoju mowy kończy się około 11. roku życia. Później głoski obcych uczymy się poprzez głoski rodzime. Dlatego w dorosłym życiu trudniej i dłużej uczymy się języków obcych i nie mamy już szans na opanowanie właściwego akcentu.

Natomiast zdolności odczuwania emocji najlepiej kształtują się do 3. roku życia. Dlatego tak ważna jest atmosfera i stałość związków, w których dziecko rośnie (niewskazana częsta zmiana opiekunek).

Najwcześniej, bo już w dzieciństwie pojawiają się zdolności matematyczne i artystyczne (głównie muzyczne i plastyczne) oraz wybitne (M. Partyka 1999r). Dzieci wcześnie uczone śpiewu czy muzyki wykazują większe zdolności matematyczne. Nazwano to „efektem Mozarta”. Zwłaszcza przy słuchaniu muzyki klasycznej powstają obwody neuronalne, które mają podobny wzór połączeń, jak w wypadku myślenia abstrakcyjnego.

Znany otolaryngolog Alfred Tomatis uważał, że rodzaj słuchanej muzyki wpływa na uczenie się czytania, pisanie, koordynację ruchową i stany emocjonalne. Utwory Mozarta lub chorały gregoriańskie pobudzają mózg.

Niektórzy naukowcy twierdzą, że muzyka baroku: utwory Vivaldiego, Telemanna, Bacha (szczególnie części w tempie largo lub andante) mogą podnieść poziom inteligencji, powiększyć pamięć, przyspieszyć proces przyswajania wiedzy, a nawet ... uwalniać od stresu. Utwory utrzymane w tempie odpoczywającego serca (60-70 uderzeń na minutę) pozwalają na relaks organizmu. Muzyka ta uaktywnia prawą półkulę mózgową odpowiedzialną za intuicję i przeżycia estetyczne.

Każdy z nas rodzi się z wieloma talentami, które, „traci” w pierwszych trzech latach życia.

Modele zdolności wskazują, że u osób uzdolnionych występuje ścisła zależność między trzema podstawowymi zespołami cech człowieka, a mianowicie:

- **Ponadprzeciętną inteligencją lub ponadprzeciętnymi zdolnościami kierunkowymi.** Dzieci, które osiągają w testach inteligencji iloraz 110 punktów i wyżej należą do grupy dzieci zdolnych (przy normie 100 punktów). Powyżej 130 punktów osiągają dzieci wybitnie zdolne o potencjalnych najwyższych możliwościach w zakresie myślenia abstrakcyjnego.
- **Właściwościami osobowości,** które umożliwiają autentyczne zaangażowanie w wykonywane zadanie (m.in. motywacja, uporczywość, pewność siebie, wiara w swoje możliwości i wykonywaną pracę, empatia, wytrzymałość na stres, optymizm, umiejętność nawiązywania kontaktów).
- **Twórczością,** czyli takimi czynnikami charakteryzującymi osoby twórcze jak : płynność, giętkość i oryginalność myślenia, tworzenie nowych idei.

Istnieje wiele koncepcji inteligencji. Howard Gardner (twórca modelowej teorii inteligencji wielorakiej) wyróżnia 7 typów inteligencji:

- logiczno-matematyczną,
- językową,
- muzyczną,
- przestrzenną,
- cielesno-kinestetyczną,
- interpersonalną,
- intrapersonalną.

Każda z nich ma swoje odrębne komponenty i każda prowadzi do odrębnych efektów rozwojowych. Niektóre z nich mogą się ze sobą łączyć. Ludzie mogą być inteligentni na wiele sposobów.

Pomagając dziecku w rozwoju należy zwrócić szczególną uwagę na takie jego właściwości jak: zdolność obserwacji, pamięć, koncentracja uwagi, zainteresowanie wyjaśnianiem zjawisk, potrzeba sprawdzania, twórcza postawa wobec świata, przeżywanie radości z rozwiązania problemu, indywidualny styl myślenia i działania.

Stymulowanie rozwoju dziecka, jego zdolności zależą od osobowości, zainteresowań, zamiłowań i inicjatywy dziecka, od jego aktywności i potrzeby działania w danej dziedzinie. Ważne są takie cechy jak upór, stałość i celowość działań, krytyczny stosunek do siebie i swoich możliwości, odpowiedni poziom potrzeb.

Stymulowanie rozwoju dziecka musi uwzględniać jego cechy osobowości. D.Lewis, w jego wieloletniej pracy z dziećmi zdolnymi ustalił, jakie właściwości dziecka są istotne przy realizowaniu jego potencjału umysłowego. Przedstawiają się one następująco:

1. Dziecko powinno rozwijać zdolności bystrej obserwacji, chęć odkrywania rzeczy nowych i niezwykłych, powinno być otwarte na różne poglądy.

Dorosły powinien zachęcać dziecko do obserwowania otaczających rzeczy i zjawisk, okazywać samemu zainteresowanie nowymi obiektami, podzielać zainteresowania dziecka, akceptować zainteresowania dziecka nawet banalnymi czy znanymi rzeczami, a także nie ograniczać jego aktywności badawczej i nie zabraniać poszukiwania informacji.

2. Dziecko potrzebuje dobrze rozwiniętej pamięci, by mogło przechowywać olbrzymie ilości informacji, a następnie skutecznie je wykorzystywać.

Wiek przedszkolny to czas rozkwitu pamięci dziecka. Należy w tym czasie ćwiczyć dziecko w zapamiętywaniu, ale także ukazywać mu przydatności zgromadzonych wiadomości do rozwiązywania problemów.

3. Dziecko zainteresowane jest wyjaśnianiem zdarzeń i poszukiwaniem prawdy.

Ta właściwość dziecka ujawnia się najwyraźniej w zadawaniu pytań. Dzieci przedszkolne zadają najczęściej pytania związane z obserwacją świata (60% pytań). Są to pytania zmierzające do poznania przebiegu czynności, wyjaśniania wyników obserwacji czy też rozumienia słów i wyrażeń.

Część pytań dzieci (20% pytań) dotyczy odkryć związanych z aktualnym działaniem dziecka, a więc sposobu posługiwania się przedmiotami, wyjaśniania skutków działania czy też ustalania warunków przyszłych działań. Aby dzieci miały ochotę zadawać pytania, muszą mieć dorosłych chętnych do udzielania odpowiedzi. Stymulująco wpływają Ci dorośli, którzy starają się zawsze odpowiadać, dostarczają ciekawych i istotnych informacji oraz zachęcają dziecko do samodzielnego poszukiwania odpowiedzi drogą badania. Zniechęcenie u dziecka mogą wywoływać także zachowania dorosłych jak pomijanie pytań milczeniem, odsyłanie bez odpowiedzi, udzielanie odpowiedzi wymijających, podawanie fałszywych informacji.

4. Dziecko odczuwa silną potrzebę sprawdzania dla własnej satysfakcji, jakimi rzeczy są. Chce myśleć krytycznie.

Głód wiedzy charakteryzujący dziecko często przejawia się w potrzebie praktycznego sprawdzania poznawanych rzeczy. Stąd dorosły dzieląc zapał dziecka powinien wspólnie z dzieckiem naprawić przedmiot, który dziecko zepsuło chcąc zobaczyć, co jest w środku.

Tendencja dziecka do krytycznego myślenia może przejawiać się w krytykowaniu innych, także dorosłych, gdy ich zachowania nie uwzględniają znanych praw i zasad. Dziecko chce wiedzieć, że dorośli postępują zgodnie z regułami, których spełnienia wymagają od dziecka.

5. Dziecko wykazuje zainteresowanie tworzeniem i odkrywaniem, chce być twórcą i wynalazcą.

Dziecko jest istotą kreatywną. W wieku przedszkolnym twórczość dziecka przyjmuje formę ruchową, plastyczną i werbalną. Największe możliwości do twórczego działania stwarzają materiały takie jak: glina, plastelina, szmatki, klocki. Materiał taki nie stawia żadnych wymagań co do sprawności i zdolności, ale także nie ogranicza wyobraźni.

6. Dziecko potrzebuje koncentrować się na swoich zajęciach.

Umiejętność koncentracji uwagi jest jedną z cech odróżniających zdolne dzieci od innych. Dzieci te umieją skupić uwagę na tym, co się pokazuje, pochłaniają je rzeczy, wobec których wykazują zainteresowanie. Dorosły powinien uszanować pracę dziecka i nie przerywać jej zbędnymi pytaniami, czy też poleceniami wykonania w tym czasie czegoś innego. Należałoby raczej przedłużać zainteresowanie dziecka podjętym zadaniem poprzez inspirowanie nowych rozwiązań, wyrażania aprobaty i podziw dla pracy dziecka.

7. Dziecko wykazuje zainteresowanie rozwiązywaniem nowych problemów.

Dzieci w wieku przedszkolnym zwykle same dostrzegają i podejmują różne problemy. Odczuwają potrzebę wytyczania własnych celów i ich realizowania. Dziecko ma potrzebę doznawania przyjemności z pracy umysłowej, a radość z powodu rozwiązywania zadania stanowi dla niego wartość samą w sobie.

8. Dziecko znajduje indywidualny sposób myślenia i działania.

Każde dziecko posiada indywidualne sposoby zachowania się, zwłaszcza w sytuacjach problemowych. Dorosły powinien zwrócić uwagę nie tylko na rozwiązania poprawne, ale także na te niezwykle, oryginalne.

Opracowała mgr Marta Mielnik- psycholog